

Οι αντιφάσεις της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*

γράφουν οι BRUNO CARCHEDI, GUGLIELMO CARCHEDI*

Βασική θέση του άρθρου είναι πως, πέρα από τον ιμπεριαλισμό ορισμένων κρατών-μελών της ΕΕ (εθνικοί ιμπεριαλισμοί), υπάρχει και ιμπεριαλισμός από την πλευρά της ΕΕ ως συνόλου. Η θέση αυτή υποστηρίζεται θεωρητικά και παρουσιάζεται λαμβάνοντας υπόψη τα εξής: πρώτον, τις σχέσεις της ΕΕ με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης· δεύτερον, την Κοινή Αγροτική Πολιτική· τρίτον, την κοινή στρατιωτική πολιτική· και, τέταρτον, το Σύστημα Σένγκεν (δηλαδή την κοινή μεταναστευτική πολιτική).

Μετάφραση: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΟΥΜΠΟΣ

Επιμέλεια: ΓΙΩΡΓΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗΣ

* Το παρόν άρθρο των Μπρούνο Καρκέντι (Bruno Carchedi) και Γουλιέλμο Καρκέντι (Guglielmo Carchedi) υπό τον τίτλο «Contradictions of European Integration» δημοσιεύτηκε στο *Capital & Class*, Spring 1999, vol. 23, no. 1, pp. 119-153, doi: 10.1177/030981689906700105 (βλ. <http://cnc.sagepub.com/content/23/1.toc>). Στο άρθρο εξετάζεται η εξέλιξη της ευρωπαϊκής ενοποίησης, και ειδικότερα κομβικών πολιτικοοικονομικών θεσμών της, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Παρ' ότι έχουν μεσολάβησει 17 χρόνια από την πρώτη δημοσίευση του άρθρου και, όπως γράφουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς του, «η παρούσα ανάλυση δεν χαρακτηρίζεται από πληρότητα, καθώς θα εξεταστούν μόνο ορισμένες από τις πολλές πλευρές της ενοποίησης της ΕΕ», μέσα από την ανάλυση που ακολουθεί αναδεικνύονται με εξαιρετικό τρόπο αιτιότητες και αντιφάσεις της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης κατά την ιστορική περίοδο που καλύπτει η μελέτη. Ειδικότερα, η βασική προβληματική που αναπτύσσεται για να δειχθεί ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας της ΕΕ είναι όχι μόνο θεωρητικά γόνιμη αλλά και πολιτικά επίκαιρη. Η ανάλυση του άρθρου διαρθρώνεται ως εξής: 1. Εισαγωγή. 2. Βοήθεια, διευρύνσεις και εξαρτημένη ανάπτυξη. 3. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). 4. Η κοινή στρατιωτική πολιτική. 5. Σένγκεν και μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ. Λόγω μεγάλης έκτασης, θα δημοσιεύσουμε το άρθρο σε δύο μέρη. Στο Μέρος Α' θα δημοσιευτούν οι ενότητες 1 έως και 3. Το Μέρος Β' θα ακολουθήσει στο επόμενο τεύχος των *Τετραδίων Μαρξισμού*. (Σ.τ.Ε.)

ΜΕΡΟΣ Α΄

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη της ΕΕ μπορεί να ερμηνευτεί μέσα από διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις με τη μεγαλύτερη επιρροή στις μέρες μας είναι η (νεο)θεσμική και η διακυβερνητική. Η πρώτη εξηγεί την ενοποίηση κυρίως ως αποτέλεσμα μιας δομικής αναγκαιότητας: Από τη στιγμή που συστήνεται ένας θεσμός, οι επιδράσεις του διαχέονται και σε άλλους τομείς της ενοποίησης. Αυτή η διάχυση (*spill over*) είναι και ο βασικός δυναμικός παράγοντας. Νέες μορφές της θεσμικής θεωρητικής προσέγγισης έχουν εγκαταλείψει τον αυτοματισμό που υπονοείται ότι πραγματοποιείται μέσω της διάχυσης και αναγνωρίζουν την πιθανότητα ύπαρξης εμποδίων στη διαδικασία ενοποίησης ή αλλιώς την ύπαρξη των λεγόμενων «spill backs», που μπορεί να οφείλονται, για παράδειγμα, σε πολιτικούς παράγοντες. Η διακυβερνητική θεωρητική προσέγγιση, από την άλλη, τονίζει πως ο βασικός δυναμικός παράγοντας είναι τα διαφορετικά συμφέροντα των κρατών-μελών. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η διαδικασία ενοποίησης προάγεται εφόσον τα συμφέροντα των κυρίαρχων ευρωπαϊκών κρατών είναι αμοιβαίως συμβατά.¹

Ενώ οι δύο αυτές προσεγγίσεις διαφέρουν σε αρκετά θεωρητικά και αναλυτικά ζητήματα, ταυτόχρονα μοιράζονται ορισμένα σημαντικά σημεία. Κατά την αναζήτηση των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων που έδωσαν την αρχική ώθηση προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης και οι δύο τονίζουν κυρίως τα εξής σημεία: Πρώτον, τη συνειδητοποίηση ότι τα μεμονωμένα ευρωπαϊκά έθνη δεν ήταν πια αρκετά μεγάλα για να σταθούν από μόνα τους στην παγκόσμια αγορά. Δεύτερον, την επιθυμία να αποφευχθεί ο οικονομικός

προστατευτισμός, ο οποίος εθεωρείτο από πολλούς ένας από τους βασικούς λόγους του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Τρίτον, την επιθυμία να περιοριστεί η επέκταση της Σοβιετικής Ένωσης και των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων.² Και τέταρτον, την επιθυμία, ειδικά της Γαλλίας, να περιορίσει πιθανές μελλοντικές νέες επεκτατικές βλέψεις της Γερμανίας με την ενσωμάτωση της γερμανικής οικονομίας σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο.³

Μια τρίτη θεωρητική προσέγγιση, βασισμένη στην ταξική ανάλυση, παρ' ότι ενδεχομένως πολύ πιο γόνιμη θεωρητικά, έχει αποκλειστεί από τη δημόσια και την ακαδημαϊκή συζήτηση για προφανείς ιδεολογικούς λόγους. Ωστόσο αυτή θα είναι η θεωρητική προσέγγιση που θα υιοθετηθεί στην παρούσα ανάλυση. Με βάση αυτή την προσέγγιση, δεδομένου του ιμπεριαλιστικού παρελθόντος των κρατών που ίδρυσαν την ΕΟΚ⁴ (με την εξαίρεση του Λουξεμβούργου), ο οργανισμός που προέκυψε από την ενοποίησή τους δεν θα μπορούσε παρά να περιέχει τους ίδιους σπόρους και να αναπτυχθεί στην ίδια κατεύθυνση. Έτσι, το επιχείρημα του σχετικά μικρού μεγέθους των ευρωπαϊκών κρατών αποκρύ-

2. Οι ΗΠΑ είχαν συμφέρον, και συνέβαλαν από την πλευρά τους, στην οικονομική ανοικτόδομηση της Ευρώπης, την οποία θεωρούσαν ζωτικής σημασίας, ώστε η Ευρώπη να μπορέσει να αποτελέσει ανάχωμα έναντι του κομμουνισμού.

3. Το σημείο αυτό έχει αποτελέσει σταθερή συνιστώσα της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής από το 1951, οπότε και με την ΕΚΑΧ [Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα] είχε επιχειρηθεί η γαλλογερμανική επαναπροσέγγιση μέχρι και το 1992, όταν ένα σημαντικό κίνητρο πίσω από τη διαπραγμάτευση της ΣΣΕ [Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση] (η Συνθήκη του Μάαστριχτ) ήταν ο περιορισμός της γερμανικής οικονομικής ισχύος μετά την επανένωση της Γερμανίας το 1990.

4. Η *Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα* (ΕΟΚ) ιδρύθηκε το 1958, εξελίχθηκε σε *Ευρωπαϊκή Κοινότητα* (ΕΚ) το 1965, όταν και συγχωνεύτηκε με την ΕΚΑΧ και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα για την Ατομική Ενέργεια (Euratom), και τελικά κατέληξε σε *Ευρωπαϊκή Ένωση* (ΕΕ) το 1992.

1. Για μια αξιολόγηση αυτών των δύο προσεγγίσεων βλ. Bieling & Steinhilber (1997).

ππει την επεκτατική φύση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος μετά τη μείωση του παγκόσμιου ειδικού βάρους της Ευρώπης⁵ ως επακόλουθο της αποαποικιοποίησης (τη μεταπολεμική περίοδο) και μετά την περαιτέρω μείωση του ειδικού βάρους της Γερμανίας, του κυρίαρχου έθνους, ύστερα από την κατάτμησή της σε Δυτική και Ανατολική Γερμανία· η θέση σχετικά με την επιθυμία να αποφευχθεί ο προστατευτισμός αποφεύγει προσεκτικά την αναφορά στον προστατευτισμό της ΕΟΚ έναντι των χωρών εκτός της ΕΟΚ (συμπεριλαμβανομένων των χωρών του Τρίτου Κόσμου)· η άποψη που τονίζει την ανάγκη περιορισμού της πρώην Σοβιετικής Ένωσης φανερώνει την επιθυμία καταστροφής της όχι μόνο για ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους, αλλά ιδιαίτερα για λόγους οικονομικού επεκτατισμού· και ο ισχυρισμός ότι η Γαλλία επιθυμούσε να περιορίσει τον επεκτατισμό της Γερμανίας μετά βίας αποκρύπτει τις επεκτατικές βλέψεις της ίδιας της Γαλλίας, βλέψεις που (λόγω της ανεπαρκούς οικονομικής ισχύος της Γαλλίας) θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνο μέσα από ένα νέο πλαίσιο «συνεργασίας» με άλλες πρώην αποικιακές δυνάμεις, δηλαδή εντός μιας ενωμένης Ευρώπης.

Υπάρχουν πάρα πολλές πτυχές σε αυτή τη διαδικασία που υποκινήθηκε από τα συμφέροντα του (δι)εθνικού⁶ κεφαλαίου, στην οποία, όχι τυχαία, η λαϊκή συμμετοχή (για να μην αναφερ-

θούμε σε πραγματικά δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων) είναι αξιοσημείωτα απύσχα. Το παρόν άρθρο εξετάζει αυτά και άλλα σχετικά χαρακτηριστικά. Θα πρέπει να γίνει ξεκάθαρο πως η παρούσα ανάλυση δεν χαρακτηρίζεται από πληρότητα, καθώς θα εξεταστούν μόνο ορισμένες από τις πολλές πλευρές της ενοποίησης της ΕΕ. Παρ' όλα αυτά, όσα ακολουθούν μπορούν να θεωρηθούν επαρκή για να εισαγάγουν τον αναγνώστη στις αντιφάσεις που είναι εγγενείς σε αυτή την πολύπλοκη διαδικασία.

2. Βοήθεια, διευρύνσεις και εξαρτημένη ανάπτυξη

Η έρευνα σχετικά με τον ιμπεριαλισμό παραδοσιακά επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ «μητροπόλης» και αποικιών. Σε αυτό τον ιμπεριαλισμό *αποικιακού* τύπου:

- οι αποικίες πρέπει να αποστέλλουν πρώτες ύλες στα μητροπολιτικά κέντρα –και να εισάγουν βιομηχανικά προϊόντα από αυτά– και εξαιτίας αυτού

- οι αποικίες βιώνουν ελάχιστη, αν όχι μηδαμινή, καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη και διαφοροποίηση.

Υπάρχει όμως και μια νεότερου τύπου ιμπεριαλιστική σχέση (που ισχύει, για παράδειγμα, για κάποιες χώρες της Νότιας Αμερικής και της νότιας Αφρικής). Σε αυτήν οι εξαρτημένες χώρες μπορούν να πετύχουν ένα βαθμό καπιταλιστικής οικονομικής μεγέθυνσης και διαφοροποίησης, αλλά αυτή είναι *εξαρτημένη ανάπτυξη* και κεφαλαιακή συσσώρευση με την έννοια ότι:

- το κεφάλαιο στις εξαρτημένες χώρες προσαρμόζει την παραγωγή του και την οικονομική του δραστηριότητα γενικότερα στις αγορές του κέντρου, και το κέντρο εξαγεί στις εξαρτημένες χώρες τα όσα οι τελευταίες χρειάζονται (συμπεριλαμβανομένων κεφαλαίων για βοήθεια και για υποδομές) ώστε αυτή η διαδικασία εξάρτησης να συνεχιστεί·

5. Ακόμα και σήμερα ο ρόλος της Ευρώπης στη διαμόρφωση των «ελίτ» των εξαρτώμενων χωρών είναι πολύ μικρότερος του ρόλου των ΗΠΑ. Τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια φιλοξενούν 50.000 φοιτητές από την Ασία, σε αντίθεση με τους 215.000 Ασιάτες φοιτητές που έχουν εισαχθεί σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ.

6. Ο Μπέγιεν (Beyen), ο Ολλανδός υπουργός Εξωτερικών που πρώτος πρότεινε την Ενιαία Αγορά, «δεν ήταν εκλεγμένος πολιτικός, αλλά πρώην στέλεχος της Philips και διευθυντής στη Unilever, ο οποίος μεταφέρθηκε από το ΔΝΤ απευθείας στο ολλανδικό Υπουργείο Συμβούλιο» (Anderson, 1997: 63) και ο Μονέ (Monnet), ο «πατέρας» της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ήταν διεθνής τραπεζίτης στο επάγγελμα.

- οι εξαρτημένες χώρες παράγουν ό,τι χρειάζεται (θέλει) το ιμπεριαλιστικό κέντρο με τη χρήση τεχνικών μεγαλύτερης έντασης εργασίας σε σχέση με τις αντίστοιχες του κέντρου (παρ' ό,τι οι τεχνικές αυτές [της περιφέρειας] θα μπορούσαν να είναι σχετικά πιο προχωρημένες)⁷ ώστε να υπάρχει μεταφορά αξίας από τις εξαρτημένες προς τις ιμπεριαλιστικές χώρες (βλ. Carchedi, 1991: Κεφ. 7)· και
- δεδομένου ότι δεν μπορούν να ανταγωνιστούν το κέντρο σε επίπεδο προηγμένης τεχνολογίας, οι εξαρτημένες χώρες πρέπει να «εξοικονομούν» σε εργατικό κόστος. Αυτό σημαίνει πως οι μισθοί σε όρους αξιών χρήσης μπορεί να είναι σχετικά υψηλοί στο κέντρο και (μερικές φορές απόλυτα) χαμηλοί στις εξαρτημένες χώρες.

Στον ιμπεριαλισμό αποικιακού τύπου η αγορά των αποικιών ήταν σημαντική, καθώς αποτελούσε διέξοδο για το ιμπεριαλιστικό κέντρο. Στον ιμπεριαλισμό που βασίζεται στην εξαρτημένη ανάπτυξη η αγορά του κέντρου είναι σημαντική για τις εξαρτημένες χώρες ως διέξοδος για την παραγωγή τους, «κατ' ανάθεση» του ιμπεριαλιστικού κέντρου. Στον ιμπεριαλισμό αποικιακού τύπου οι πόροι των αποικιών μπορούσαν να απομυζούνται και οι αγορές τους να χρησιμοποιούνται για όσο διάστημα εθεωρείτο απαραίτητο. Εν συνεχεία, μπορούσαν να εγκαταλειφθούν χωρίς να έχει λάβει χώρα καμία ουσιαστική διαδικασία εκβιομηχάνισης και καπιταλιστικής ανάπτυξης. Στην πραγματικότητα, όποιες βιομηχανίες υπήρχαν ήδη στις αποικίες συχνά καταστρέφονταν από τα ιμπεριαλιστικά κράτη.⁸ Στον ιμπεριαλισμό που

βασίζεται στην εξαρτημένη ανάπτυξη κάποιες εξαρτημένες χώρες μπορεί να περάσουν μια αξιοσημείωτη διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης, αλλά εξαρτημένου τύπου.

Οι χώρες της ΕΕ έχουν μια ιμπεριαλιστική σχέση αποικιακού τύπου με τις χώρες της Αφρικής, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού (ΑΚΕ), αλλά θα μπορούσαν να καθιερώσουν μια διαφορετικού τύπου ιμπεριαλιστική σχέση με κάποιες από τις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΧΚΑΕ). Πέρα από αυτό όμως, η ΕΕ *συνολικά* έχει επίσης μια σειρά ιμπεριαλιστικών σχέσεων και με τις δύο αυτές ομάδες χωρών. Αυτό γίνεται φανερό εάν λάβουμε υπόψη τα εξής: έχοντας ως βάση μια ταξική προσέγγιση, το να πει κανείς πως μια χώρα έχει ιμπεριαλιστικές σχέσεις με μια άλλη είναι ένας σύντομος τρόπος για να υποδηλώσει ότι:

- κάποιες καπιταλιστικές επιχειρήσεις του ιμπεριαλιστικού κέντρου έχουν τέτοιου είδους σχέσεις με κάποιες επιχειρήσεις του κυριαρχούμενου μπλοκ και ότι
- οι σχέσεις αυτές χρειάζονται μια σειρά εθνικών θεσμών οι οποίοι να προσφέρουν ορισμένες δεσμευτικές πράξεις που να καθιστούν δυνατές αυτού του είδους τις σχέσεις.

Στις μέρες μας, οι ιμπεριαλιστικές σχέσεις χρειάζονται επίσης διεθνείς θεσμούς, όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Θα ήταν όμως λάθος να θεωρήσει κανείς ότι οι θεσμοί αυτοί επιδιώκουν τις δικές τους ιμπεριαλιστικές πολιτικές, γιατί το μόνο που κάνουν είναι να διαμεσολαβούν στα συμφέροντα των κρατών-μελών τους (κυρίως των χωρών του κέντρου). Η ΕΕ αποτελεί μια διαφορετική περίπτωση. Εδώ υπάρχει τόσο διαμεσολάβηση μεταξύ των αντικρουόμενων εθνικών συμφερόντων όσο και μια σχετικά ανεξάρτητη διαμόρφωση κοινών συμφερόντων από τους θεσμούς της ΕΕ στους οποίους τα

7. Η τελευταία επιλογή δεν θα ήταν προς το συμφέρον του κέντρου. Ο ρόλος του ΔΝΤ έγκειται στο να υποχρεώνει τις εξαρτημένες χώρες να ανταγωνίζονται μέσω του μειωμένου εργατικού κόστους (χαμηλότερων μισθών) και ταυτόχρονα να προωθεί μια εξαρτημένη μορφή εκβιομηχάνισης.

8. Αυτό δεν σημαίνει πως οι τύχες αυτών των χωρών θα βελτιώνονταν αυτομάτως εάν η ξένη κεφαλαιακή βοήθεια και οι ξένες επενδύσεις σταματούσαν. Η εναλλακτική λύση απένα-

ντι στην καπιταλιστική (υπ)ανάπτυξη είναι ένας διαφορετικός τύπος ανάπτυξης, ένας σοσιαλιστικός τύπος ανάπτυξης.

κράτη-μέλη έχουν παραδώσει μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας. Ενώ η ΕΕ δεν αποτελεί (ακόμα) εθνική οντότητα, έχει τα νομικά μέσα για να νομοθετεί και επομένως να ρυθμίζει τις (οικονομικές) σχέσεις των κρατών-μελών της ως συνόλου. Έτσι, ο ιμπεριαλισμός της λαμβάνει νέες διαστάσεις. Αυστηρά μιλώντας, ο *ιμπεριαλισμός της ΕΕ* αναφέρεται, σε αυτή την τελευταία διάσταση [της ΕΕ ως συνόλου], στις:

- ▶ ιμπεριαλιστικές σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικών επιχειρήσεων (και επομένως «μεταξύ εθνών»)
- ▶ που λαμβάνουν χώρα και διαμεσολαβούνται μέσα από μια σειρά νομικά δεσμευτικών κανόνων οι οποίοι εκδίδονται από τους θεσμούς της ΕΕ: Συμφωνίες Λομέ με τις χώρες ΑΚΕ και Συμφωνίες Σύνδεσης με τις ΧΚΑΕ.

Φυσικά, ο ιμπεριαλισμός της ΕΕ ως συνόλου (ο καθαυτό ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός) είναι ουσιωδώς διασυνδεδεμένος με τον ιμπεριαλισμό των κρατών-μελών της (εθνικοί ιμπεριαλισμοί). Προς το παρόν, ο καθαυτό ιμπεριαλισμός της ΕΕ μπορεί να είναι μικρότερης σημασίας από τους επιμέρους εθνικούς ιμπεριαλισμούς, αλλά αυτή η κατάσταση είναι σίγουρο πως θα αλλάξει καθώς η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης προχωρά. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δεν είναι απαραίτητο να γίνει διάκριση των ξεχωριστών επιδράσεων αυτών των δύο πλευρών του ιμπεριαλισμού της ΕΕ.

Άπαξ και καθιερωθούν ιμπεριαλιστικές σχέσεις στη σφαίρα της βιομηχανίας (είτε αποικιακού τύπου είτε εξαρτημένης ανάπτυξης), όλες οι υπόλοιπες σχέσεις μπορούν να ιδωθούν κατά τον ίδιο τρόπο. Έτσι, η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) αναδύεται ως μια πολιτική η οποία έχει στόχο να επιβάλλει στις ασθενέστερες χώρες που βρίσκονται εκτός της ΕΕ μια αγροτική ανάπτυξη εξαρτημένου τύπου. Το Σύστημα Σένγκεν μπορεί να ιδωθεί ως ένας ρυθμιστικός μηχανισμός της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης της ΕΕ σύμφωνα με τις ανάγκες της ίδιας της ΕΕ. Και η Δυτική Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί

να ιδωθεί ως μια προσπάθεια από την πλευρά της ΕΕ να αναπτύξει έναν δικό της στρατιωτικό βραχίονα ώστε να μπορεί να εκπληρώσει πλήρως τη δική της ιμπεριαλιστική ορμή. Αυτά τα ζητήματα θα εξεταστούν σε επόμενες ενότητες της εργασίας. Η παρούσα ενότητα ασχολείται με τον ιμπεριαλισμό της ΕΕ σε σχέση με τις χώρες ΑΚΕ και τις ΧΚΑΕ στη βιομηχανική σφαίρα. Ας ξεκινήσουμε με τις χώρες ΑΚΕ.

Το εμπόριο και οι σχέσεις βοήθειας της ΕΕ με τις χώρες ΑΚΕ έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς όχι μόνο οι χώρες αυτές περιλαμβάνουν τις πρώην ευρωπαϊκές αποικίες, αλλά είναι και οι πλέον προτιμώμενες χώρες από την πλευρά της ΕΕ. Ύστερα από τρεις δεκαετίες παροχής βοήθειας και προτιμησης μεταχείρισης, θα περίμενε κανείς οι χώρες αυτές να έχουν επιτύχει έστω κάποιο βαθμό οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτό όμως δεν συνέβη. Αρχικά η Συνθήκη της Ρώμης προέβλεπε μονομερή σύνδεση μεταξύ της ΕΟΚ (και των κρατών-μελών της) και των υπερπόντιων χωρών και περιοχών που εξακολουθούσαν να είναι αποικίες. Η δεκαετία του 1960 ήταν περίοδος αποαποικιοποίησης. Η εξέλιξη αυτή έκανε αναγκαία μια αλλαγή στις σχέσεις της Κοινότητας με τις πρώην αποικίες της. Η ανάγκη αλλαγής έγινε πιο έντονη μετά την ένταξη

του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία έθετε το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στη διευρυμένη Κοινότητα και στις χώρες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας. Τελικά, η σχέση της Κοινότητας με τις πρώην αποικίες της θεσμοθετήθηκε με τις Συμφωνίες Λομέ. Έχουν υπάρξει τέσσερις τέτοιες συμφωνίες, το 1975, το 1980, το 1985 και το 1989. Η τελευταία εμπλέκει 69 χώρες – ή το ένα τρίτο του ΟΗΕ. Καλύπτει την περίοδο 1990-2000.

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό των Συμφωνιών Λομέ είναι η «αναπτυξιακή» βοήθεια, κυρίως μέσω επιχορηγήσεων, προς τις χώρες ΑΚΕ. Την περίοδο 1995-2000, κεφάλαια 12 δισ. ECU εκ συνόλου 13 δισ. ECU δίνονται με τη μορφή επιχορηγήσεων και 1 δισ. ECU δίνεται με τη μορφή κερδοσκοπικών κεφαλαίων (δάνεια, συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο ή ενίσχυση με τη μορφή οιογενεί κεφαλαίων). Τα προεξέχοντα χαρακτηριστικά που υποτίθεται ότι ευνοούν την ανάπτυξη των χωρών ΑΚΕ είναι το Stabex (βλ. πιο κάτω), το Sysmin και οι επιχορηγήσεις διαρθρωτικής προσαρμογής. Το Stabex, ή αλλιώς «System for the Stabilization of Exports Earnings» [Σύστημα για τη Σταθεροποίηση των Εσόδων από τις Εξαγωγές], στοχεύει στην αποζημίωση των χωρών ΑΚΕ για τις επιβλαβείς συνέπειες της αστάθειας εσόδων από τις εξαγωγές καθορισμένων προϊόντων. Ενώ η εκταμίευση των χρημάτων του Stabex υπό τις Συμφωνίες Λομέ I και II δεν υπόκειται σε κάποιες προϋποθέσεις, η Συμφωνία Λομέ III εισήγαγε κάποιο βαθμό αιρεσιμότητας και η Συμφωνία Λομέ IV αυστηροποιεί ακόμα περισσότερο αυτή την αιρεσιμότητα. Σύμφωνα με αυτήν, πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στον τομέα που έχει υποστεί απώλειες εσόδων. Η χρηματοδοτική ροή επιτρέπεται να ενισχύσει τη διαφοροποίηση μόνο εφόσον οι δυσκολίες στον τομέα αυτό έχουν ξεπεραστεί. Δεδομένης της διαρθρωτικής φύσης αυτών των δυσκολιών, ο συγκεκριμένος όρος είναι στην πραγματικότητα μια απαγόρευση να χρησιμοποιηθούν τα κεφάλαια του Stabex με σκοπό τη διαφοροποίηση.

Το Sysmin προέρχεται από τα αρχικά του «System for Stabilizing Minerals» [Σύστημα για τη Σταθεροποίηση των Ορυκτών]. Εφαρμόζεται σε εκείνες τις χώρες ΑΚΕ οι οποίες έχουν ισχυρή εξάρτηση από τον εξορυκτικό τομέα και αντιμετωπίζουν δυσκολίες σε αυτόν. Σε μια τέτοια περίπτωση, το Sysmin προσφέρει χρηματοδοτική βοήθεια ώστε να επανέλθει η παραγωγή στο προγενέστερο επίπεδο, να εξορθολογιστεί ή να διαφοροποιηθεί. Το Sysmin είναι επομένως ένα εργαλείο για τη συνέχιση της παραγωγής ορυκτών εκ μέρους των αποικιών τα οποία αποτελούν μια εξαιρετικά σημαντική οικονομική εισροή για την ΕΕ. Εδώ, επίσης, ο όρος διαφοροποίηση είναι κενός περιεχομένου για τους λόγους που μόλις αναφέραμε. Τέλος, η διαρθρωτική προσαρμογή ορίζει ένα σύνολο πολιτικών που στοχεύουν στη μείωση των ανισορροπιών στην οικονομία. Δίνει έμφαση στη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη, στην επιτάχυνση της αύξησης της παραγωγής και της απασχόλησης, στην οικονομική βιωσιμότητα και στην κοινωνική ανεκτικότητα. Οποιοσδήποτε έχει παρακολουθήσει διάφορες πολιτικές βοήθειες και ανάπτυξης γνωρίζει πως ένα μέρος των χρημάτων που «δωρίζονται» από το κέντρο θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για να αμβλύνει ορισμένες από τις ανυπόφορες συνέπειες των οικονομικών πολιτικών που επιβάλλονται από το κέντρο στο κυρίαρχο μπλοκ. Οι επιχορηγήσεις των Συμφωνιών Λομέ επομένως είναι ψίχουλα που η ΕΕ δίνει πίσω στις χώρες ΑΚΕ με σκοπό τη συνέχιση των παλιών αποικιακών σχέσεων. Το γεγονός ότι οι επιχορηγήσεις έχουν αρχίσει να μειώνονται υποδηλώνει πως η ΕΕ έχει αρχίσει να χάνει το ενδιαφέρον της για αυτού του είδους τις σχέσεις.

Ένα δεύτερο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Συμφωνιών Λομέ είναι η προτιμησιακή μεταχείριση των εξαγωγών των χωρών ΑΚΕ από την πλευρά της ΕΕ. Πρακτικά όλες οι εξαγωγές των χωρών αυτών, οι περισσότερες εκ των οποίων είναι πρωτογενή εμπορεύματα, εισέρ-

χονται στην ΕΕ χωρίς δασμούς. Η σημασία αυτής της μεταχείρισης γίνεται φανερή αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι εξαγωγές προς την ΕΕ αποτελούν το 40% των συνολικών εξαγωγών των χωρών αυτών. Έχουν υπάρξει κάποιες εξαιρέσεις, κυρίως για τα αγροτικά προϊόντα (βλ. παρακάτω).

Η αξιολόγηση των προγραμμάτων Λομέ είναι αρκετά δυσάρεστη.

«Παρά την ελεύθερη πρόσβαση για τις βιομηχανικές εξαγωγές και τις παραχωρήσεις όσον αφορά τα περισσότερα αγροτικά προϊόντα τους σε σχέση με την προστατευτική Κοινή Αγροτική Πολιτική, για πάνω από δύο δεκαετίες, οι εξαγωγές των χωρών ΑΚΕ προς την ΕΕ είναι απογοητευτικές. Το μερίδιό τους στην αγορά της ΕΕ έχει μειωθεί από 6,7% το 1976 σε 3,4% το 1993, ενώ αναπτυσσόμενες χώρες με λιγότερο προνομιακή μεταχείριση έχουν σημειώσει καλύτερες επιδόσεις».

(Hewitt & Koning, 1996: 63)

Το 1994 το μερίδιο αυτό μειώθηκε περαιτέρω σε 2,8% (European Centre for Development Policy Management, 1996: 21). «Ταυτόχρονα, οι χώρες ΑΚΕ παραμένουν βαθιά εξαρτημένες από την αγορά της ΕΕ και έχουν αποτύχει να διαφοροποιήσουν επιτυχημένα τις εξαγωγές τους από την εξαγωγή πρώτων υλών» (Hewitt & Koning, 1996: 63). Έχουν υπάρξει λίγες περιπτώσεις χωρών που έχουν καταφέρει να αυξήσουν το μερίδιο των εξαγωγών τους, αλλά είναι αμφίβολο το κατά πόσο αυτό οφείλεται στην προτιμσιακή μεταχείριση. Ένα πρώτο συμπέρασμα είναι το εξής: το προτιμσιακό σύστημα είναι στην καλύτερη περίπτωση ανεπαρκές και στη χειρότερη περίπτωση εμπόδιο για μια έστω και περιορισμένου βαθμού εξαρτημένη ανάπτυξη.

Η περίπτωση των ΧΚΑΕ θα μπορούσε να είναι διαφορετική, αν και είναι πολύ νωρίς για να διακρίνει κανείς σαφή και διαχρονικά πρότυπα ανάπτυξης. Σε συνθήκες αποικιοκρατίας, οι ανεπτυγμένες χώρες είναι καθαροί εισαγωγείς αγροτι-

κών προϊόντων και πρώτων υλών από τις κυριαρχούμενες χώρες και καθαροί εξαγωγείς βιομηχανικών προϊόντων προς αυτές. Αυτό το μοντέλο ανταποκρίνεται σε μια κατάσταση κατά την οποία μόνο οι βιομηχανικοί τομείς, και όχι ο αγροτικός, χαρακτηρίζονται από υπερπαραγωγή. Η κατάσταση που εξετάζεται εδώ, από την άλλη, χαρακτηρίζεται από ένα δομικό αγροτικό πλεόνασμα της ΕΕ μαζί με προβλήματα πραγματοποίησης στους βιομηχανικούς τομείς της ΕΕ.

Ας δούμε τον αγροτικό τομέα πρώτα. Την περίοδο 1990-94 η ΕΕ έχει μετατραπεί από έναν καθαρό εισαγωγέα (-1 δισ. ECU το 1990) σε έναν καθαρό εξαγωγέα (+1,2 δισ. ECU το 1994) αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Η μόνη εξαίρεση σε αυτό το πρότυπο είναι η Ρουμανία. Αυτό οφείλεται στον αμετάβλητο όγκο εισαγωγών της ΕΕ από τις ΧΚΑΕ και στον τριπλάσιο όγκο εξαγωγών της ΕΕ προς τις χώρες αυτές. Δεν μπορεί παρά να αναρωτηθεί κανείς «εάν οι Συμφωνίες Σύνδεσης συμβάλλουν στη βελτίωση του εμπορίου τροφίμων και αγροτικών προϊόντων των ΧΚΑΕ ή αν απλώς προστατεύουν την ΚΑΠ» (Bojnec, 1996: 452). Ο αγροτικός τομέας των ΧΚΑΕ φαίνεται να λειτουργεί μαζί με τον βιομηχανικό ως μια αγορά που απορροφά τα αγροτικά προϊόντα της ΕΕ. Από την άλλη, το κλασικό πρότυπο (μεγαλύτερες εισαγωγές απ' ό,τι εξαγωγές από την ΕΕ) εμφανίζεται στα ορυκτά καύσιμα, στα λιπαντικά και στα σχετικά με αυτά υλικά.

Ας δούμε τώρα τα βιομηχανικά προϊόντα. Το εμπόριο σε αυτό τον τομέα έχει σχεδόν τριπλασιαστεί την ίδια περίοδο και το πλεόνασμα της ΕΕ σε αυτόν τον τομέα έχει γίνει δομικό (από 1,5 δισ. ECU το 1990 σε 6,1 δισ. ECU το 1994), επιβεβαιώνοντας έτσι τη θέση ότι οι ανεπτυγμένες χώρες (η ΕΕ) εμφανίζουν υπερπαραγωγή προϊόντων. Αυτό το θετικό εμπορικό ισοζύγιο προκύπτει από το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο στα διάφορα βιομηχανικά προϊόντα (*miscellaneous manufactured goods*), το οποίο υπεραντισταθμίζεται από το μεγαλύτερο θετικό ισοζύγιο σε χημικά προϊόντα, σε μηχανολογικό εξοπλισμό

και σε εξοπλισμό μεταφορών (προϊόντα υψηλής τεχνολογίας). Επιπλέον, η διείσδυση των ΧΚΑΕ στην αγορά της ΕΕ οφείλεται σε αυξανόμενο βαθμό στο εμπόριο διακίνησης στο εξωτερικό υλών για κατεργασία/τελειοποίηση και επανεισαγωγή (Outward Processing Trade – OPT). Πρόκειται για την επεξεργασία από επιχειρήσεις της Ανατολικής Ευρώπης ενδιάμεσων εισροών, οι οποίες προορίζονται για τις επιχειρήσεις της ΕΕ.⁹ Τα δεδομένα αυτά φαίνεται να υποδεικνύουν ένα πρότυπο ανάπτυξης που βασίζεται:

► τόσο στην εισαγωγή όσο και στην εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων με ένα καθαρό αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο για τις ΧΚΑΕ και

► στο χαμηλότερο τεχνολογικό επίπεδο παραγωγής στις εξαρτημένες χώρες.

Η ειδοποιός διαφορά σε αυτή την περίπτωση είναι ότι οι ΧΚΑΕ είχαν ήδη πετύχει έναν σχετικά υψηλό βαθμό εκβιομηχάνισης υπό το σοβιετικό σύστημα. Το ερώτημα είναι αν αυτές οι χώρες θα καταφέρουν να διατηρήσουν (ή ακόμα και να επεκτείνουν) αυτόν το βαθμό εκβιομηχάνισης, και έτσι να μπουν σε μια διαδικασία εξαρτημένης ανάπτυξης, ή αν θα περάσουν μέσα από μια φάση αποβιομηχάνισης καταλήγοντας έτσι σε κάποιας μορφής αποικιακή επικυριαρχία.

Πρέπει να παρατηρήσει κανείς πως οι αυξημένες εξαγωγές των ΧΚΑΕ προς την ΕΕ δεν είναι το αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγικότητας λόγω μιας θεραπείας σοκ. Περισσότερο είναι το αποτέλεσμα του αναπροσανατολισμού των εξαγωγών των ΧΚΑΕ προς την ΕΕ αντί των χωρών της πρώην ΚΟΜΕΚΟΝ (Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας). Αυτός ο αναπροσανατολισμός του

εμπορίου έγινε εφικτός τόσο χάρη στην απελευθέρωση του εμπορίου στο πλαίσιο των Συμφωνιών Σύνδεσης ανάμεσα στην ΕΚ και στις ΧΚΑΕ μετά τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου την περίοδο 1990-91 όσο και στην εξαφάνιση της ΚΟΜΕΚΟΝ. Αυτό δείχνει ότι η έλλειψη διείσδυσης των βιομηχανικών προϊόντων των ΧΚΑΕ στην ΕΕ δεν οφειλόταν στη χαμηλότερη ποιότητα, στο φτωχό μάρκετινγκ κ.λπ., ήτοι στην κληρονομιά του «κομμουνισμού», αλλά στον με τον προστατευτικό της ΕΚ που εκπορευόταν από πολιτικά κίνητρα (Gowan, 1995: 21). Το αποτέλεσμα αυτού του αναπροσανατολισμού του εμπορίου είναι ένα δομικό εμπορικό έλλειμμα με την ΕΕ. Τρία μακροσκοπικά παραδείγματα αυτού είναι η Πολωνία (από +604 εκατ. ECU το 1988 σε -1.704 εκατ. ECU το 1994), η Ρουμανία (από +1.620 εκατ. ECU το 1988 σε -134 εκατ. ECU το 1994) και η Ουγγαρία (από -196 εκατ. ECU το 1988 σε -1.191 εκατ. ECU το 1994).

Μέχρι τώρα, τα ελλείμματα των ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών έχουν υπεραντισταθμιστεί από κεφαλαιακές εισροές. Εδώ προκύπτει ένα τριπλό πρόβλημα. Πρώτον, οι εισροές κεφαλαίων μπορεί να σταματήσουν για μια σειρά από διαφορετικούς λόγους. Αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει σημαντικές διαταραχές και δυσκολίες, όπως έγινε φανερό στα παραδείγματα της μεξικανικής κρίσης (βλ. Carchedi, 1997) και της ασιατικής κρίσης. Δεύτερον, πολλές από αυτές τις εισροές κεφαλαίων οφείλονται σε ιδιωτικοποιήσεις, επομένως δεν θα είναι επαναλαμβανόμενες. Τρίτον, οι ΧΚΑΕ πρέπει να πωλούν εγχώρια κρατικά ομόλογα με υψηλά επιτόκια για να προσελκύσουν ξένα κεφάλαια. Ωστόσο, αυτές οι κεφαλαιακές εισροές πρέπει να αποστειρώνονται (*sterilized*) για να αποφεύγονται πληθωριστικές πιέσεις [λόγω αύξησης της προσφοράς χρήματος]. Επομένως, οι ΧΚΑΕ πρέπει να επενδύουν το ξένο συνάλλαγμα σε ξένα κρατικά αξιόγραφα χαμηλού επιτοκίου. Η απώλεια μπορεί να είναι σημαντική. Η εξάρτηση των ΧΚΑΕ από την ΕΕ είναι συνεπώς εμφανής όχι μόνο σε όρους

9. «Το μερίδιο της τελειοποίησης προς επανεισαγωγή στο σύνολο των εξαγωγών της ανατολικής Ευρώπης [των ΧΚΑΕ 6. G.C.] προς την ΕΕ έφτασε το 18,5% το 1994, με την κλωστοϋφαντουργία και το ρουχισμό να αντιπροσωπεύουν το 75% των συνολικών OPT εξαγωγών προς την Ένωση» (Economic Commission for Europe, 1995: 109).

εμπορικών ροών (τα μεγάλα εμπορικά ελλείμματα εκθέτουν τις ΧΚΑΕ στις επιταγές της ΕΕ και διεθνών οργανισμών όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα) αλλά και σε όρους κεφαλαιακών ροών.

Σε αυτό το πλαίσιο αναδύεται ο κυρίαρχος ρόλος που παίζει η Γερμανία. Πρώτον, η Γερμανία είναι ο κύριος εμπορικός εταίρος των ΧΚΑΕ εντός της ΕΕ. Δεύτερον, με την «Ατζέντα 2000» η [Ευρωπαϊκή] Επιτροπή πρότεινε το 1997 την έναρξη διαπραγματεύσεων με 6 από τις 11 χώρες για την ένταξή τους στην ΕΕ. Το γεγονός ότι 3 από τις 6 αυτές χώρες, η Τσεχία, η Ουγγαρία και η Πολωνία, συνορεύουν απευθείας με τη Γερμανία και ότι η Σλοβενία συνορεύει με την προέκταση της Γερμανίας, την Αυστρία, φανερώνει το ειδικό βάρος που έχει η Γερμανία στις αποφάσεις ένταξης νέων μελών, δεδομένου και του ενδιαφέροντός της να μην αποτελεί το ανατολικότερο σύνορο της ΕΕ.¹⁰

Συνυψίζοντας, αφού το επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης εκείνων των ΧΚΑΕ που θα επιτύχουν ένα βαθμό μεγέθυνσης και εκβιομηχάνισης θα είναι μονίμως χαμηλότερο από αυτό των ηγετικών χωρών της ΕΕ, η πώληση προϊόντων από τις πρώτες στην ΕΕ θα συνεπάγεται συνεχή απώλεια αξίας, ακόμα και εν απουσία δασμολογικών φραγμών. Εξαιτίας αυτής της δομικής απώλειας αξίας, οι ΧΚΑΕ θα παραμένουν πίσω στον αγώνα για κεφαλαιακή συσώρευση, αναπαράγοντας έτσι τους ίδιους όρους σχετικής οικονομικής και τεχνολογικής οπισθοδρόμησης (Carchedi, 1991: Κεφ. 5 και 7). Επομένως τόσο οι εξαγωγές προς τις ηγετικές χώρες της ΕΕ όσο και οι εισαγωγές από αυτές θα καθορίζονται πρωτίστως από το επίπεδο κορεσμού της αγοράς και ως εκ τούτου από τον οικονομικό κύκλο σε αυτές τις χώρες της ΕΕ. Η σχετική οπισθοδρόμησή τους θα απαιτεί χαμηλούς μισθούς. Η απώλεια αγοραστικής δύναμης και άρα της καταναλωτικής δυνατότητας των μαζών στις ΧΚΑΕ, κάτι το οποίο σε

καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παροδικό φαινόμενο, θα καταστεί δομικό χαρακτηριστικό μιας κατάστασης που προκύπτει από τον εναγκαλισμό του καπιταλιστικού συστήματος υπό όρους που έχουν τεθεί από τις ανεπτυγμένες χώρες. Το εξαγωγικού τύπου μοντέλο που έχει επιβληθεί στις ΧΚΑΕ είναι απλώς ένας εξορθολογισμός βάσει του νέου ρόλου που έχουν να εκπληρώσουν στη διεθνή οικονομία.

3. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ)

Συνήθως υποστηρίζεται ότι η Συνθήκη της Ρώμης το 1958 αποτελούσε μια λεπτή ισορροπία μεταξύ των αντικρουόμενων εθνικών συμφερόντων των συμβαλλόμενων μερών. Πιο συγκεκριμένα, τονίζονται τα ακόλουθα σημεία: Πρώτον, ενώ η Γερμανία θα κέρδιζε από το ελεύθερο εμπόριο στα βιομηχανικά προϊόντα χάρη στη μεγαλύτερη βιομηχανική της αποδοτικότητα, η Γαλλία θα κέρδιζε από το ελεύθερο εμπόριο στα αγροτικά προϊόντα χάρη στον πιο παραγωγικό αγροτικό της τομέα. Για να ισοσταθμισθούν οι αντίστοιχες ανταγωνιστικές τους θέσεις, το ελεύθερο εμπόριο θα έπρεπε να εισαχθεί και στις δύο κατηγορίες προϊόντων. Δεύτερον, το 1958 ο αγροτικός τομέας χαρακτηριζόταν από χαμηλά παραγωγικότητα, χαμηλά εισοδήματα και απασχολούσε το 20% του εργατικού δυναμικού. Οι κυβερνήσεις έπρεπε να στοχεύσουν στο να διατηρηθεί ένα ορισμένο επίπεδο σταθερότητας στις τιμές, ενώ παράλληλα έπρεπε να ενισχύσουν την ανάπτυξη της παραγωγής και της παραγωγικότητας. Τέλος, οι μνήμες των λιμών του Β' Παγκοσμίου έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην καλλιέργεια της αντίληψης ότι η Ευρώπη θα έπρεπε να καταστεί αυτάρκης στην παραγωγή τροφίμων.

Και εδώ μια διαφορετική ανάγνωση βασισμένη στην ταξική ανάλυση βοηθά να αποκαλυφθεί η αληθινή φύση του εγχειρήματος. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, η εισαγωγή της γεωργίας στην

10. Οι άλλες δύο χώρες είναι η Κύπρος και η Εσθονία.

κοινή οικονομική πολιτική δεν είχε καμία σχέση με θέματα δικαιοσύνης, αλλά ήταν ένα αναγκαίο βήμα προς την επίτευξη μιας ενοποιημένης οικονομίας.¹¹ Δεύτερον, η βούληση της παροχής ενός ελάχιστου εισοδήματος στους Ευρωπαίους αγρότες σε καμία περίπτωση δεν είχε ως κίνητρο λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης. Το σημαντικότερο ήταν ότι η γεωργική κοινότητα αποτελούσε ένα ισχυρό λόμπι στο οποίο στηριζόταν η ισχύς των κυβερνήσεων ευρωπαϊκών κομμάτων, ειδικά του Χριστιανοδημοκρατικού και των άλλων συντηρητικών κομμάτων. Ένα ορισμένο επίπεδο εγγυημένου εισοδήματος (μέσω στήριξης των τιμών) για τους αγρότες ήταν ένα πολύ ευαίσθητο και σημαντικό πολιτικό ζήτημα μέσα σε ένα πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα κυριαρχούμενο από τον Ψυχρό Πόλεμο. Τελικά, ο πραγματικός στόχος πίσω από την αυτάρκεια των τροφίμων δεν ήταν τόσο η αποτροπή λιμών (ένας σκοπός που είναι βάσιμος μόνο για εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως π.χ. για έναν πόλεμο). Κυρίως είχε να κάνει με το ότι ο επαρκής εφοδιασμός σε τρόφιμα, ενώ από μόνος του δεν είναι χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού, ήταν και είναι απόλυτη προϋπόθεση για μια ιμπεριαλιστική πολιτική.

Αυτά τα συμφέροντα διαμόρφωσαν τους στόχους της ΚΑΠ όπως αυτοί ορίζονται στο άρθρο 39 της Συνθήκης της ΕΚ. Αυτοί είναι: 1) να αυξηθεί η γεωργική παραγωγικότητα, 2) να διασφαλιστεί ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο για τους αγρότες, 3) να σταθεροποιηθούν οι αγορές, 4) να εξασφαλιστεί η ασφάλεια των προμηθειών και 5) να διασφαλιστεί πως οι προμήθειες προς τους καταναλωτές θα γίνονται σε λογικές τιμές. Η Συνθήκη της Ρώμης όμως παρείχε ελάχιστες υποδείξεις για το πώς θα επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι. Έπρεπε να

φτάσουμε στο 1962, που θεσπίστηκε ο οργανισμός για την αγορά των δημητριακών, οπότε και ξεκίνησε η ΚΑΠ.

Όσο για σήμερα, οι παρεμβάσεις επί των τιμών έχουν τα εξής χαρακτηριστικά: Δεδομένου του χαμηλού επιπέδου (σε σχέση με το ευρωπαϊκό επίπεδο) των τιμών στην παγκόσμια αγορά, το εισόδημα των Ευρωπαίων αγροτών θα ήταν πολύ χαμηλό εάν πωλούσαν τα προϊόντα τους στις τιμές της παγκόσμιας αγοράς. Αυτό απαιτεί μια *τιμή παρέμβασης* (*intervention price*). Πρόκειται για μια τιμή εγγυημένη για τους αγρότες. Αυτό σημαίνει ότι η ΕΕ δεσμεύεται να αγοράζει (μέσα από τα γραφεία παρέμβασής της) τα προϊόντα των αγροτών, εάν οι αγρότες δεν μπορούν να τα πωλήσουν σε υψηλότερη τιμή. Είναι, έτσι, το ελάχιστο όριο στο οποίο οι αγρότες μπορούν να πουλήσουν το προϊόν τους και επομένως αντιστοιχεί σε ένα εγγυημένο εισόδημα. Οι αγρότες μπορούν να πουλήσουν σε υψηλότερη τιμή, εφόσον η ζήτηση είναι επαρκώς ισχυρή.

Δεδομένου ότι οι τιμές παρέμβασης είναι υψηλότερες από τις τιμές της παγκόσμιας αγοράς, οι έμποροι θα μπορούσαν να αγοράζουν στις τιμές της παγκόσμιας αγοράς και να πωλούν εντός της ΕΕ στις τιμές παρέμβασης, αποκομίζοντας έτσι απεριόριστο και βέβαιο κέρδος εις βάρος του αγροτικού προϋπολογισμού. Για να αποφευχθεί αυτό, χρειάζεται μια *τιμή κατωφλίου* (*threshold price*), η οποία να είναι υψηλότερη από την τιμή παρέμβασης. Αυτή είναι η τιμή στην οποία τα εμπορεύματα μπορούν να εισάγονται στην ΕΕ και ισούται με την τιμή της παγκόσμιας αγοράς αυξημένη κατά μία εισφορά. Με αυτό τον τρόπο, οι Ευρωπαίοι αγρότες προστατεύονται έναντι του ξένου ανταγωνισμού.

Το πλεόνασμα που αγοράζεται από τα γραφεία παρέμβασης της ΕΕ αποθηκεύεται και τελικά πωλείται στην παγκόσμια αγορά. Στην περίπτωση αυτή, η ΕΕ υφίσταται μια απώλεια που ισούται με τη διαφορά ανάμεσα στην τιμή παρέμβασης (την οποία πληρώνει στους αγρότες) και στην τιμή της παγκόσμιας αγο-

11. Επιπλέον, μια ανάλυση των [γεωργικών ή] πράσινων ισοτιμιών (*green rates*) (η οποία δεν μπορεί να διεξαχθεί εδώ για λόγους οικονομίας χώρου) θα αποκάλυπτε ότι το σύστημα αυτό ευνόησε τη Γερμανία περισσότερο απ' ό,τι τη Γαλλία.

ράς (στην οποία πουλάει τα προϊόντα). Αυτή γενικά ισούται με την εισφορά που επιβάλλεται στις εισαγωγές. Εναλλακτικά, το πλεόνασμα μπορεί να πουληθεί στο εξωτερικό από τους ίδιους τους αγρότες (εμπόρους). Στην περίπτωση αυτή, η ΕΕ τους πληρώνει μια *εξαγωγική επιστροφή (export refund)* ίση με τη διαφορά μεταξύ της εγχώριας τιμής (που στην περίπτωση αυτή συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την τιμή παρέμβασης) και της τιμής στην παγκόσμια αγορά. Δεδομένου ότι το 1996 το 48% του συνολικού προϋπολογισμού της ΕΕ διοχετεύτηκε στη στήριξη των γεωργικών τιμών, δεν μπορεί παρά να απορεί κανείς με το γεγονός ότι η επίσημη βιβλιογραφία ισχυρίζεται αποκάλυπτα πως η ΕΕ αποτελεί έναν οργανισμό ο οποίος είναι κατά του προστατευτισμού.¹²

Από μόνος του ο προστατευτισμός δεν αποτελεί στοιχείο ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Θα μπορούσε να είναι μάλιστα ένα εργαλείο άμυνας μιας εξαρτώμενης χώρας απέναντι σε ιμπεριαλιστικού τύπου σχέσεις. Η περίπτωση της ΕΕ ωστόσο είναι διαφορετική. Εδώ, ο αγροτικός προστατευτισμός υπαγορεύει τόσο το είδος όσο και τις ποσότητες των προϊόντων που μπορούν να εισέλθουν στην ΕΕ. Με αυτό τον τρόπο, οι αγροτικοί τομείς των κυριαρχούμενων χωρών είναι αυτοί που προσαρμόζονται στην οικονομία της ΕΕ και όχι το ανάποδο. Όσον αφορά τις ΗΠΑ, τον πιο σφοδρό πολέμο της ΚΑΠ (όπως αποκαλύπτεται από μια ανάλυση των γύρων του Κένεντι, του Τόκιο και της Ουρουγουάης), ο προστατευτισμός είναι ένα στοιχείο του ενδοϊμπεριαλιστικού ανταγωνισμού σε ένα ιμπεριαλιστικό κέντρο δομημένο με βάση μια ιεραρχία ιμπεριαλιστικών δυνάμεων (βλ. ειδικά την Ενότητα 4 πιο κάτω [στο Μέρος Β']).

Στην πορεία των χρόνων η ΚΑΠ έχει γνωρίσει αρκετές αλλαγές, οι οποίες οφείλονται κυρίως σε τέσσερις λόγους.

12. Το 1992 ήταν 52% η μείωση προήλθε από το σύστημα παύσης καλλιέργειας (*set aside system*), το οποίο θα παρουσιαστεί αμέσως πιο κάτω.

Πρώτον, το κόστος χρηματοδότησής της είχε αυξηθεί με το πέρασμα των χρόνων και θα γινόταν ακόμα πιο βαρύ με την ένταξη των ΧΚΑΕ. Δεύτερον, μετά το 1989 και την υποχώρηση της «κομμουνιστικής απειλής», οι ψήφοι των αγροτών, παρ' ότι ακόμα σημαντικές, έχουν χάσει την κεντρική τους σημασία για τα συντηρητικά κόμματα. Τρίτον, η προστατευτική φύση της ΚΑΠ, παρ' ότι το μικρότερο από τα δύο κακά κατά τα πρώτα χρόνια της ευρωπαϊκής Κοινής Αγοράς (βλ. την [υπο]σημείωση 2 σχετικά με το συμφέρον των ΗΠΑ από την ανοικοδόμηση της ευρωπαϊκής οικονομικής δύναμης), έχει μετατραπεί σε ένα μεγάλο εμπόδιο για τον ξένο ανταγωνισμό, ειδικά για τις ΗΠΑ, τώρα που η ΕΕ έχει εξελιχθεί σε επίφοβο ανταγωνιστή. Και τέταρτον, λόγω των πολυάριθμων τροποποιήσεων στην αρχική στήριξη τιμών και της εισαγωγής πειραματικών και *ad hoc* συστημάτων, η διαχείριση της ΚΑΠ έχει καταστεί όλο και πιο πολύπλοκη και επιρρεπής σε απάτες.

Εξαιτίας αυτών των λόγων, ξεκινώντας από το 1992, οι τιμές παρέμβασης έχουν υποστεί μειώσεις. Ωστόσο, προκειμένου να μην περικοπούν δραστικά τα εισοδήματα των αγροτών, αυτές οι μειώσεις τιμών έχουν αντισταθμιστεί από απευθείας εισοδηματικές ενισχύσεις προς τους αγρότες. Για τα δημητριακά, αυτές οι ενισχύσεις δίνονται υπό τον όρο οι αγρότες να *παύσουν την καλλιέργεια (set aside)* ενός ποσοστού της γης στην οποία είχαν σκοπό να καλλιεργήσουν τις αροτραίες καλλιέργειές τους.¹³ Οι εκτάσεις αυτές δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την καλλιέργεια τροφής είτε ανθρώπων είτε ζώων. Παρ' όλα αυτά επιτρέπονται άλλες χρήσεις. Έχει εκτιμηθεί πως μέχρι το 1994-95 12,25% χρήσιμων καλλιεργήσιμων

13. Αυτός ο όρος δεν ισχύει για τους μικρούς παραγωγούς –ως μικροί παραγωγοί ορίζονται αυτοί που δεν παράγουν πάνω από 92 τόνους δημητριακά το χρόνο–, οι οποίοι λαμβάνουν αντισταθμιστικές πληρωμές για όλες τις περιοχές που έχουν σπαρθεί με αροτραίες καλλιέργειες.

στρεμμάτων δεν καλλιεργείτο σκοπίμως (Tracy, 1996: 20) και πως η παραγωγή είχε πέσει κατά 6% με 7% σε σχέση με τον μέσο όρο των τριών χρόνων που είχαν προηγηθεί της μεταρρύθμισης.

Μπορούμε πλέον να αξιολογήσουμε εν συντομία τη «λογική» της ΚΑΠ. Ένα μεγάλο πλεονέκτημα του συστήματος, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, είναι το ότι έχει τονώσει πολύ την παραγωγή και την κατανάλωση τροφίμων. Τα τελευταία είκοσι χρόνια το ποσοστό της δαπάνης των νοικοκυριών σε είδη διατροφής έχει πέσει από 28% σε 20% (European Commission, 1996: 7). Θα μπορούσε να είναι πράγματι έτσι, αλλά θα πρέπει τα πράγματα να τεθούν στη σωστή τους βάση. Ένα πρώτο αντεπιχείρημα είναι πως το χαμηλότερο αυτό ποσοστό οφείλεται στο υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στην Ευρώπη.¹⁴ Αυτό με τη σειρά του οφείλεται εν μέρει στην εισαγωγή φθηνών τροφίμων, η οποία καθίσταται δυνατή λόγω της ιμπεριαλιστικής φύσης των σχέσεων της ΕΕ με άλλες (κυριαρχούμενες) χώρες παραγωγούς τροφίμων. Χωρίς τις υψηλές τιμές κατωφλίου, το ποσοστό αυτό θα είχε μειωθεί ακόμη περισσότερο.

Ένα δεύτερο αντεπιχείρημα είναι πως η εισαγωγή τροφίμων στην ΕΕ από τις κυριαρχούμενες χώρες σημαίνει την καλλιέργεια εδαφών των χωρών αυτών για την κατανάλωση τροφίμων στην ΕΕ. Αντιστρόφως, η εξαγωγή τροφίμων από την ΕΕ προς αυτές τις χώρες σημαίνει την καλλιέργεια εδαφών της ΕΕ για την κατανάλωση τροφίμων σε αυτές τις χώρες. Αν λάβουμε υπόψη το εμπόριο στα σιτηρά, στο ρύζι, στις πατάτες, στη ζάχαρη και στα λαχανικά (προϊόντα της ΕΕ) και στα εσπεριδοειδή, στις μπανάνες, στα φασόλια σόγιας, στην ταπιόκα, στη μελάσα, στους κόκκους καφέ, στο κακάο, στους σπόρους ηλίανθου, στο φοινικέλαιο, στο βαμβάκι, στο τσάι, στον καπνό, στα αράπικα φιστίκια και στο φυσικό καουτσούκ (προϊόντα των κυρι-

αρχούμενων χωρών), τότε έχει εκτιμηθεί πως η ΕΕ χρησιμοποιεί 228.000 km² εδάφους των κυριαρχούμενων χωρών για την καλλιέργεια των τροφίμων της και ότι οι κυριαρχούμενες χώρες χρησιμοποιούν 97.000 km² εδάφους της ΕΕ για την καλλιέργεια των δικών τους τροφίμων (Friends of the Earth Europe, 1995: table 3.13 of Supplement). Η ΕΕ από τη μια πλευρά παράγει αγροτικά πλεονάσματα (ένα μέρος των οποίων πάει στις κυριαρχούμενες χώρες), ενώ από την άλλη πλευρά χρησιμοποιεί μια καθαρή διαφορά 130.000 km² εδάφους των κυριαρχούμενων χωρών (ίσο με το μέγεθος της Ελλάδας) για την παραγωγή τροφίμων προς δική της κατανάλωση. Αυτό το έδαφος θα μπορούσε να χρησιμοποιείται (και στο παρελθόν πολύ συχνά χρησιμοποιούνταν) για την παραγωγή τροφίμων στις κυριαρχούμενες χώρες.

Δεύτερον, οι υποστηρικτές της ΚΑΠ διατείνονται πως έχει προωθήσει τον εξορθολογισμό της γεωργίας, δηλαδή τις μεγαλύτερες καλλιέργειες και επομένως την αυξημένη παραγωγικότητα. Επιπλέον, η παραγωγικότητα έχει αυξηθεί επίσης κατά 5% με 7% χάρη στην παύση της καλλιέργειας των λιγότερο παραγωγικών γαιών. Και πάλι, θα μπορούσε να είναι πράγματι έτσι. Ωστόσο στο βαθμό που η ΚΑΠ αυξάνει τις τιμές θα ευνοεί τους παραγωγικότερους, ήτοι συνήθως τους μεγαλύτερους αγρότες, λόγω της μεγαλύτερης παραγωγής τους ανά μονάδα επενδυμένου κεφαλαίου. Στο βαθμό που μειώνει τις τιμές πλήττει τους αγρότες χαμηλότερης παραγωγικότητας περισσότερο σε σχέση με τους πιο αποδοτικούς, εξαιτίας των χαμηλότερων περιθωρίων κέρδους που αντιμετωπίζουν οι πρώτοι, κάτι το οποίο έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλή χρηματοδοτική δυνατότητα τους σε περίπτωση οικονομικών δυσκολιών. Έτσι, οι ανοδικές κινήσεις τιμών ευνοούν τους μεγαλύτερους παραγωγούς περισσότερο σε σχέση με τους μικρότερους και οι πτωτικές κινήσεις τιμών επιβαρύνουν τους μικρότερους παραγωγούς περισσότερο σε σχέση με τους μεγαλύτερους. Αυτό

14. Το ποσοστό της δαπάνης για τρόφιμα στον οικογενειακό προϋπολογισμό πέφτει καθώς το οικογενειακό εισόδημα αυξάνεται.

έχει ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση η οποία ενισχύεται και από τη συνειδητή μεταφορά εισοδήματος που πραγματοποιεί η ΚΑΠ. «Σύμφωνα με μια εκτίμηση (CEC, July 1991), το 80% της χρηματοδότησης της ΚΑΠ πηγαίνει στο 20% των αγροτών, οι οποίοι οπωσδήποτε αποτελούν τους μεγαλύτερους και τους πλουσιότερους» (European Commission, 1994: 27). Κατά συνέπεια έχει υπάρξει μείωση του αριθμού των μικρών αγροκτημάτων (1 μέχρι 10 εκτάρια) και των μεσαίου μεγέθους αγροκτημάτων (10 μέχρι 50 εκτάρια), η οποία έχει συνοδευτεί από αύξηση του αριθμού των μεγάλων αγροκτημάτων (μεγαλύτερα από 50 εκτάρια). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα «το 75% όλης της ευρωπαϊκής αγροτικής παραγωγής να προέρχεται πλέον από το 25% των αγροκτημάτων της» (Middleton, O'Keefe & Moyo, 1993: 127). Ο εξορθολογισμός και οι υψηλές εσωτερικές τιμές των τροφίμων είναι επομένως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Τρίτον, ως αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων του 1992, οι υποστηρικτές του συστήματος ισχυρίζονται ότι τα πλεονάσματα έχουν ουσιαστικά μειωθεί: το 1995 τα αγροτικά αποθέματα ήταν 28.000 τόνοι, λιγότερο από μια εβδομαδιαία παραγωγή, τα αποθέματα σιταριού είχαν πέσει από 25 εκατ. τόνους το 1990 σε 5 εκατ. τόνους και τα αποθέματα βοδινού είχαν πέσει σε λιγότερο από 5% της παραγωγής (European Commission, 1996: 10). Το σημείο το οποίο συνήθως ξεχνιέται είναι ότι οι Ευρωπαίοι αγρότες πληρώνονται προκειμένου να μην παράγουν τρόφιμα, μέσα σε ένα πλαίσιο αυξανόμενης φτώχειας εντός της ΕΕ και αυξανόμενης πείνας παγκοσμίως.¹⁵

Τι θα ήταν πιο προφανές από το να γίνει διανομή των πλεονασμάτων στους

φτωχούς; Εντούτοις αυτό δεν αποτελεί καν επιλογή εντός του καπιταλιστικού θεσμικού πλαισίου. Αν τα πλεονάσματα (είτε πραγματοποιούμενα είτε δυνάμει) επρόκειτο να μοιραστούν στους άπορους εντός της ΕΕ, η ζήτηση για αυτά τα προϊόντα θα μειωνόταν, προκαλώντας έτσι αύξηση των πλεονασμάτων και των κοστών παρέμβασης. Για το λόγο αυτό, μόνο ένα μικρό μέρος των αγροτικών πλεονασμάτων μπορεί να διατίθεται κατ' αυτό τον τρόπο. Δύο στοιχεία βοηθούν να τεθεί το ζήτημα στη σωστή του διάσταση. Μέσα στα σχεδόν εννιά χρόνια από το 1987, αγροτικά προϊόντα αξίας σχεδόν 1 δισ. ECU έχουν διανεμηθεί στους φτωχούς της ΕΕ (European Commission, 1996: 9). Αυτό αποτελεί λιγότερο από το 2,5% του Τμήματος Εγγυήσεων του ΕΓΠΕ [Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων] (περισσότερο από 40 δισ. ECU) για μία και μόνο χρονιά, το 1996. Τόσο μικρές ποσότητες δεν επηρεάζουν σημαντικά τη ζήτηση και δεν έχουν καμία επίδραση στα κόστη παρέμβασης.

Τα πλεονάσματα δεν μπορούν να διατεθούν όμως ούτε στους φτωχούς του κόσμου. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, εφόσον αυτά τα είδη διατροφής δίνονταν δωρεάν στους φτωχότερους του κόσμου, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς δεν διαθέτουν κάποια αγοραστική δύναμη, οι τιμές στην παγκόσμια αγορά δεν θα επηρεάζονταν ελάχιστα. Γιατί λοιπόν δεν επιδιώκεται μια τέτοια επιλογή; Ο λόγος είναι πως οικονομικά είναι λιγότερο εύκολο να χαρίζονται αυτά τα πλεονάσματα από το να πωλούνται στην παγκόσμια αγορά. Η απώλεια [εκ της δωρεάς] θα επιδειωνόταν από τα κόστη μεταφοράς και διανομής στις αποδέκτριες χώρες αν αυτά επρόκειτο να επιβαρύνουν τις δότες χώρες. Για το λόγο αυτό, η επισιτιστική βοήθεια είναι συμβατή με την ΚΑΠ μόνο σε έναν πολύ περιορισμένο βαθμό (είτε για τους λεγόμενους ανθρωπιστικούς σκοπούς είτε ως μέσο πολιτικής επιρροής), ενώ προκαλείται κάποιες φορές και από την ανάγκη περιορισμού των κοστών αποθήκευσης.

15. Βασικά, η ΚΑΠ είχε, και συνεχίζει να έχει, αρνητικές επιπτώσεις σε τουλάχιστον δύο μείζονος σημασίας ζητήματα: στο περιβάλλον και στην πείνα σε παγκόσμιο επίπεδο. Για λόγους χώρου, θα ασχοληθούμε εν συντομία μόνο με το τελευταίο σημείο.

Επιπλέον, θα πρέπει να αναρωτηθεί κανείς σχετικά με το ποιος επωμίζεται τα κόστη της επισιτιστικής βοήθειας. Τα κόστη αυτά χρηματοδοτούνται μέσω της απόσπασης αξίας από τους πολίτες της ΕΕ, για παράδειγμα μέσω της φορολογίας. Έτσι, για να φτάσουμε στη διάσωση εκατομμυρίων πεινασμένων ανθρώπων, θα πρέπει να επιδιωχθεί ενεργά να εφαρμοστούν οι αρχές της δίκαιης διανομής και της αλληλεγγύης μεταξύ των λαών του κόσμου: Η ΕΕ θα υποστήριζε τους αγρότες της προκειμένου να παράγουν για τις κυριαρχούμενες χώρες, με τα έξοδα αυτού του εγχειρήματος να επιβαρύνουν τους Ευρωπαίους φορολογούμενους. Αυτό όμως θα ήταν αντίθετο τόσο με τον τρόπο που λειτουργεί το καπιταλιστικό σύστημα, το οποίο βασίζεται στον ανταγωνισμό και όχι στη συνεργασία, όσο και με τη φύση των σχέσεων του ιμπεριαλιστικού κέντρου και του κυριαρχούμενου μπλοκ. Στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων, το κέντρο αποσπά αξία (και με τη μορφή τροφίμων) από τις κυριαρχούμενες χώρες προφανώς όχι με σκοπό να την ξαναδώσει πίσω σε αυτές. Αν η αξία έχει την αντίθετη κατεύθυνση, αυτό γίνεται είτε επειδή επενδύεται είτε επειδή δανείζεται· δεν δίνεται δωρεάν. Στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων, το κέντρο

μπορεί να δώσει πίσω μόνο ένα ελάχιστο τμήμα αυτών που παίρνει από τις κυριαρχούμενες χώρες (π.χ. με τη μορφή αναπτυξιακής βοήθειας). Μόνο μια σημαντική αλλαγή στη συνείδηση των ευρωπαϊκών εργατικών τάξεων θα καθιστούσε δυνατό ένα μαζικό πρόγραμμα επισιτιστικής βοήθειας.

Η ΚΑΠ είναι ένα γνήσιο τέκνο της καπιταλιστικής λογικής. Από τη μια πλευρά εξορθολογίζει την ευρωπαϊκή γεωργία, οδηγώντας έτσι σε υψηλότερη παραγωγικότητα, μεγαλύτερη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση (δηλαδή μεγαλύτερες αγροκαλλιέργειες) και σε υψηλότερα κέρδη για τις πιο μεγάλες παραγωγικές μονάδες. Από την άλλη πλευρά, δημιουργεί αφθονία μέσα στη φτώχεια και χλιδή μέσα στην πείνα, τόσο στο εσωτερικό της ίδιας της ΕΕ όσο και, πολύ περισσότερο, έναντι των κυριαρχούμενων χωρών. Αλλά ακόμα πιο σημαντικό όσον αφορά την παρούσα συζήτηση είναι το ότι η ΚΑΠ αποτελεί ένα εργαλείο του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού, καθώς αναγκάζει τις χώρες που παράγουν τρόφιμα όχι μόνο να χάνουν μέρος της αξίας των προϊόντων αυτών κατά τη διαδικασία ανταλλαγής, αλλά και να προσαρμόζουν τη γεωργική παραγωγή τους στην εσωτερική αγορά της ΕΕ και όχι στις δικές τους εσωτερικές ανάγκες. **T**

b

Βιβλιογραφία Α' Μέρους

Anderson, P. (1997), "Under the Sign of the Interim", in Anderson, P. – Gowan, P. (eds) *The Question of Europe*, Verso, London, pp. 51-71.
 Bieling, H.-J. – Steinhilber, J. (1997), "Zur Dynamik der Europäischen Integration: Theorien und Projekte", *Z*, No. 32, December, pp. 18-30.
 Bojnec, S. (1996), "Integration of Central Europe in the Common Agricultural Policy of the European Union", *The World Economy*, Vol. 14, No. 4, pp. 447-463.
 Carchedi, G. (1991), *Frontiers of Political Economy*, London, Verso.

Carchedi, G. (1997), "The EMU, Monetary Crises and the Single European Currency", *Capital & Class* 63, Autumn, pp. 85-114.
 Economic Commission for Europe (1995), *Economic Bulletin for Europe*, Vol. 47, New York and Geneva.
 European Centre for Development Policy Management (1996), *Beyond Lome IV*, Maastricht.
 European Commission (1994), "Agricultural Policy for the 21st century", *European Economy*, No. 4.
 European Commission (1996), *Hoe Beheert de Europese Unie Landbouwen Visserij?*, Office of Official Publications of the European Communities,

Luxembourg.
 Friends of the Earth Europe (1995), *Towards a Sustainable Europe*, Brussels.
 Gowan, P. (1995), "Neo-Liberal theory and practice for Eastern Europe", *New Left Review*, No. 213, September-October, pp. 3-60.
 Hewitt, A. – Koning, A. (1996), "Europe's preferred partners? How the ACP countries should develop their trade", *The ACP-EU Courier*, No. 156, March-April, pp. 63-64.
 Middleton, N. – O'Keefe, P. – Moyo, S. (1993), *The Tears of the Crocodile*, Pluto Press.
 Tracy, M. (1996), *Agricultural Policy in the European Union*, La Hutte, Belgium, APS – Agricultural Policy Studies.